

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 141.132:628.9.066(323.28)
ОНР

МИЛАН БРДАР
Филозофски факултет
Нови Сад

МАРКИЗ ДЕ САД: РАЦИОНАЛИЗАМ КАО ПРОСВЕЋУЈУЋИ ТЕРОРИЗАМ*

Сажетак: Аутор у раду демонстрира логику самооспоравања модерног просветитељског рационализма у циљу објашњења његове катастрофичне судбине у револуцијама XX века. Тај циљ се остварује анализом дела Маркиза де Сада, које се открива као консеквентна примена и иманентна критика природно-правног рационализма. Као најпогоднији случај да се то покаже одабрана је Садова филозофија као синтеза између Хобса и Русоа. Резултати његове иманентне критике налазе се у основи скице света његових јунака, која се у исти мах може узети као скраћен вид XX вековних случајева политичког садомазохизма. У том погледу Садова мисао је репрезентативна за модерно Просветитељство, а специфична је по томе што прва даје иманентну критику развијену до последњих консеквенци у којима се само просветитељство преокреће у своју супротност.

Кључне речи: Просветитељство, рационализам, Романтика, природно право, Маркиз де Сад, Хобз, Русо, револуција, политика, еротика, критика.

* Текст представља поглавље књиге *Узалудан позив. Социологија знања између идеологије и саморефлексије: случај Карла Манхајма и просветитељства*, која ће ускоро изаћи у издању *Stylosa*. Књига је резултат рада у оквиру пројекта **1800**, који се реализује на основу материјалне подршке Министарства за науку и животну средину Републике Србије.

* Adorno, T. & Horkheimer, M., *Dialektik der Aufklärung*, 1947–2002 *

Сврха анализе која следи је у томе да изложимо случај прве критике модерног Просветитељства која због свог иманентног карактера може да послужи као сведочанство о разлозима зашто је модерни програм просвећивања, на основама природноправног рационализма, у ризичној ситуацији да се у пракси изокрене у своју супротност. На тај начин боље ћемо разумети случајеве несреће Просветитељства у револуцијама до којих је дошло током XIX и XX века и оправдано доћи до питања: није ли у интересу просвећивања неопходна реформа самог Просветитељства?

Наведени проблем испитаћемо на филозофској мисли Маркиза де Сада. Он је своје књижево дело специфично, као што ћемо видети, по иманентној критици Просветитељства, тако рећи сажео у следећи програмски став:

„Овде ћемо, без сумње, понизити човекову сујету, спуштајући га у ред свих осталих производа природе, али филозоф нипошто не ласка ситној људској таштини; увек ревностан у трагању за истином, он ће проникнути у њу испод глупих предрасуда самољубља, до ње допрети, развијати је и одважно је показати изненађеној земљи.”¹

Цитат најављује стратегију којом ће Сад у свом делу до краја развити програм филозофа XVIII века. То ће остати прилично занемарено и прећутано, не само зато што је учињено у форми књижевног дела, а не филозофије, него и због врло непријатних консеквенци за апологију просветитељског рационализма. Реч је о његовој иманентној критици на основу које Садово критичко дело можемо слободно да узмемо ка скраћеници за потоњу политичку катастрофу Просветитељства. Погледајмо како то изгледа.

О фетишизму природе и регресији хуманизма

Како је у епохи Реформације пала теологија као највиша наука, с њоме је пала и хришћанска етика. Пошто је нова, врховна наука постала физика,² под њеним окриљем је право растворено у

¹ „Французи, још један напор ако хоћете да будете републиканци”. Сад, IV, 159.

² Што је антициповоа још Аристотел, *Met.*, 1064 б 9-10.

природном праву као праву силе (Хобз), политика је постала економија и лукавство употребе сила (Макијавели), а економија се ситуирала на природним законима „које нико није створио”, односно декретирао. Ове промене биле су могуће пошто је природа, схваћена у смислу модерне физике, за цео XVII век важила као основ и извор морала. Исход те утопије, постао је видљив у XVIII веку, у виду етике аморалности уз одбацивање традиционалних (у првом реду хришћанских) моралних начела, као последица „предрасуда”, конвенција, што је у природноправном дискурсу било сврстано под категорију „тиранишућих номоа”. Поменуте физикалистичке редукције правди су, такође, дале облик насиља на основу физичке надмоћи, односно терора.³

Док француски рационализам енциклопедиста довршава редукцију човека на природну силу, Кант, као Хаманов и Хердеров ђак, потенцира људско достојанство и под звезданим небом астрономије још увек види морални закон у човеку, у име романтичког заступање хуманиоре. Потребно је да разумемо основу ове разлике између сировог француског рационализма и немачке романтике која брани људско достојанство од материјалистичке редукције.⁴ У распону редукције друштвене мисли, од апологије врлине (*virtu*) без везе с силом, до апологије силе (*vis*) без врлине, треба видети степен узајамног радикаловања критичке мисли и политичког поретка. Разлика између рационализма и романтике генерално је објашњива разликом у степену ове радикализације. Узајамност критике и поретка представља основни чинилац промене хуманистичке мисли која се, по правилу, у сваком друштву јавља у фази његовог уласка у Модерну. Пун распон модулативне промене ограничен је луком од врлине до силе као врховног прак-

³ Cf. Brdar (1989): 17-18.

⁴ Данас можемо да признамо и нагласимо велики значај немачке романтике XVIII-почетка XIX века, како за развој многих наука тако и у погледу еманципаторских учинака *versus* сировог француског сировог материјализма, као и за изузетно проницљиву критику тог рационализма увидом у консеквенце које је потврдила потоња историја. Само су марксисти у својој једнодимензионалности рецепције романтику могли да сврстају под „конзервативизам” који не садржи ништа вредно и еманципаторско.

тичног принципа.⁵ У финалу те трансформације изворни хуманизам (у име врлине, без силе) стоји у опозицији са својом супротношћу, насталом у исходу његове регресије, у виду антихуманизма (у име силе, без врлине). Почетно супротстављање врлине и силе – при чему је врлина виђена као *physis* а сила као *nomos* – развило се у два вида хуманизма: изворни, који под *physis*-ом и даље види врлину, и финалног који под *physis*-ом види силу. Први вид је типичан за немачку романтику, други за француски рационализам XVIII века. Диференцирање је резултат дијалектике хуманизма под ауторитарним поретком: од апологије врлине и разума до апологијом силе. У овом последњем виду хуманизам је супротност самом себи, као антихуманизам. Било би, међутим, погрешно закључити да то и даље није хуманизам. Он то итекако може да буде, нарочито ако заступа силу – у име реализације врлине. Финале те хуманистичке трансфигурације у француској теорији природног права је Маркиз де Сад који временски коинцидира с њеном практичном реализацијом у Робеспјеровом револуционарном терору (у име) врлине.⁶

Прва особеност по којој је мисао Маркиза де Сада значајна филозофски и теоријско-политички састоји се у томе што представља изданак хуманистичког дискурса генерисаног до степена антихуманизма. Кад увидимо да је управо са Садом француски

⁵ Конкретно-историјски посредоване трансформације хуманизма за исходе нам дају: Макијавелија у Италији с почетка XVI века, Пуританце у Енглеској, средином XVI века, као прве промоторе макијавелистичке радикалне политике, Томаса Хобза у Енглеској с краја XVII века, Маркиза де Сада у Француској крајем XVIII века, Карла Маркса у Немачкој прве половине XIX века и коначно Лењина у Русији с почетка XX века. Свима по правилу претходи барем један домаћи хуманиста као парадигматична фигура: Макијавелију Петрарка, Хобзу Елиот или Томас Мор, Маркизу де Саду Русо, Карлу Марксу Фридрих Шилер, и лева хуманистички темперована романтика, Лењину Достојевски и аутентична руска ренесанса православља с месијанском идејом Москве као Трећег Рима.

⁶ Година терора је 1793. иста година када утамничени Сад пише штиво безобзирног разголићења механичког савезништва разобручене силе и легитимишућег разума, *Јустина или невоље због врлине* и *Филозофија у будоару*. У јакобинском Конвенту и будоару Садових јунака збива се исто: легитимација терора путем разума којим се спроводи брзометна педагогија над потенцијалном жртвом или савезником – зависно од исхода педагогије.

хуманизам доспео до отворене апологије силе, разумећемо одакле долази то што код њега сила упадљиво господари над врлином.

Врлина је у Садовим романима предмет потсмеха и насиља, жртва у свету у коме царује терор Разума и Силе. Њена судбина осликана је у лику и судбини Јустине. Упркос врлини једино је она злочинац и криминалац међу злочинцима, сецкесамма, лоповима. Овај обрнут ред ствари могућ је: прво, због суверенитета природе, под којим врлини нема места, чиме ћемо се у излагању шире бавити; а друго, због превладавања макијавелистичког изгледа или привида.⁷ Наиме, Јустинина врлина се нигде не види – за њу зна једино читалац Садовог романа. Актери који се с њом срећу (блудни маркизи и свештеници, хохштаплери, злочинци и сецкесе), слове као врли људи, из истог разлога, јер се њихова злодела такође не виде, будући да их упражњавају иза зидина замкова. Уз то, Јустинину судбину у рукама држе ови други, не само зато што су од ње моћнији на друштвеној скали, па монополизују тумачење њених радњи, него и зато што се она игром судбине по правилу затиче у околностима у којима не може да докаже да није онако зла како је приказују. И коначно, она је злочинка и зато што врлине уопште има. То ће рећи да изврнут свет Садовог романа, с једне стране, и морални углед хохштаплера и злочинаца око Јустине, с друге, почива на Макијавелијевом савету из *Владара* да је за моралност појединца довољан *изглед*, а није неопходно бити заиста моралан. Сад у својим романима то следи до експлицитног исказа: „Зар је, збиља, врлина истински неопходна човеку у друштву, или ће то пре бити њен привид? Не сумњамо да му је само привид довољан; има све што му треба, уколико има тај привид врлине”.⁸

⁷ Изложени опозитивни парови који се историјски гледано јављају у различитим временима и местима (друштвима) поседују типски идентичне особине. Зато, можемо да говоримо о хомологним низовима типа: Макијавели-Хобз-Сад-Лењин, што значи да се фигуре, ставови и садржаји код њих понављају јер су типични за антихуманистички дискурс као такав. То нам чини разумљивијим присуство макијавелизма код Сада.

⁸ Долмансе, Сад, IV, 71. Такође, „и најгнуснији злочин, добро прикривен, доноси бескрајно мање невоља него и најмања откривена слабост”. Сад, V, 98.

Прича о Јустини представља наративну демонстрацију антихуманизма који се закључује у нормативном хипостазирању силе насупрот врлини, с једнаким интензитетом колико је изворни хуманизам заступао супротан однос. Сама сила постаје предмет апотеозе, било у интересу суровог егоизма и хедонизма, било егалитаризма. Међутим, да је Сад остао на томе, овде не би био предмет расправе. Оно више добићемо на основу увида да је он, као филозоф из горе наведеног цитата, репрезентативан за рационалистичку теорију природног права XVIII века. Када његово дело ситуирамо у оквир добијен путем синтезе антихуманизма и одговарајуће реституције теорије природног права, добијамо кључ разумевања које ће нам његово дело значењски отворити као дело једног од најважнијих мислилаца модерног Просветитељства. Циљ нам је да покажемо у чему се тај значај састоји.

Антихуманизам и природно право

Модерна, рационалистичка теорија природног права је само она која се, по губитку синтетичке моћи теологије и хришћанског морала, консеквентно надовезује на модерну физику и на њеној позадини реституише свој постав. Подразумева се да се ова реституција збива на полу антихуманизма. С тим у складу, представник рационалистичке теорије природног права у Енглеској је Хобз, а у Француској Маркиз де Сад. Он је трећа значајна фигура модерне теорије природног права, изузетна по томе што представља синтезу Хобза и Русоа. Хобзово природно стање „рата свију против свих” (*bellum omnium contra omnes*), с одређењем човека као бића страсти и разума, код Сада се појављује у русоовској аури врховног добра!⁹ Зато, иако код њега имамо потпуно одвајање природе од морала у редукуцији на физичку силу, што је блиско Хобзу, имамо и задржавање позитивно нормативног статуса тако схваћене природе, што је идентична тачка с Русоом, с којим дели и негативан став према цивилизацији. Тако је хобзовско природно ста-

⁹ „... у праву ће бити једино јачи. И ето првобитног стања сталног рата и разарања, за које нас је њена рука [природе] створила и у коме јој једино одговара да будемо... Свирепост је у природи... она је према томе врлина, а не порок” Сад, IV, 78, 79. Такође, „сви непријатељи један другоме, сви у вечитом узајамном рату”, *Ibidem*, IV, 110.

ње, специфично по Садовој редуцији људских односа на механику узајамног сексуалног изабљивања русоовски уздигнуто као норма насупрот цивилизацији.

Оквир разумевања с компонентама у антихуманизму и и рационалистичко-физикалистичкој теорији природног права, као несумњиво парадигматичан за Садов дискурс, доводи нас до увида да његово дело уопште не треба посматрати као књижевно. Најпре зато што у том оквиру успело књижевно дело није ни могуће, а потом зато што бисмо инсистирањем на тој погрешној тези изгубили филозофски далеко вредније димензије самог дела.

Сви Садови јунаци су случајеви једног идеалног типа. Пошто су типизовани до грубог шематизма, књижевни поступак не досеже до степена индивидуације. Садово јунака чини само јединство страсти, разума и силе. Јунаци се споља разликују по обележјима друштвеног положаја, изнутра се разликују само као слабији и јачи.

Пошто су сви Садови ликови значајни само као индивидуације природе из рационалистичке наратије физикализованог просветитељства, то ни индивидуалност, неопходна за књижевно дело није могућа. Ликови су без идентитета. Није реч о слабости или недостатку књижевног поступка, него о граници. У питању је свет рашчовечених људи, свет довршене натурализације човека – хуманизације природе, до запањујућег отуђења и карикатуре – свет у коме се људи разликују од животиња по поседовању разума: што је уосталом специфичност човека у наратији модерног рационализма.

Уосталом, код Сада готово да ни нема књижевног поступка. Овај је сведен на креирање ликова у смислу персонификација природноправног дискурса. Да су Садови ликови значајни искључиво у тој функцији види се, прво, по томе што сви – шумски и градски разбојници, маркизи и свештеници, јефтине и скупе проститутке – маестрално владају дискурсом просветитељства, као да су листом образовани на салонској лектури рационализма XVIII века. Друго, сви су гласноговорници природног права на основама Олбах-Хелвецијусовог материјализма, и сви заступају програм просвећивања разарањем предрасуда и рушења норми у прилог уређења живота „у складу с природом”.

Садово књижевно дело у ствари је само наративна форма излагања специфичне верзије теорије природног права XVIII века и самокритике просветитељског рационализма. Његова верзија те теорије чини натурфилозофски и логички оквир укупне квазикњижевне наратије на основу којег можемо да разумемо и њене најскарадније елементе. Из поменутог кључа гледано, може се говорити о филозофском, природноправном делу изложеном у књижевно-наративној форми.

Садова изузетност, дакле, није у „садизму”, тим пре што је овај феномен тек последица развијања специфичне теорије. Ова је, на нивоу основних принципа идентична с природно-правном теоријом рационализма, а по логички доследно развијеним последицама супротна је свему што је Просветитељство обећавало. Прикази садомазохистичке праксе јунака његових романа у ствари су сачињени од логичких последица специфичног рационалистичког природноправног дискурса, које се саме од себе образују као критика средишње идеје природног права.

Деспотизам и уживање: природа као суверен

У складу с позиционисањем на полу антихуманизма и физикализма, Садов дискурс се стално креће у редуцијама: природни односи међу људима редуковани су на физичке односе; љубав је редукована на пожуду; еротика на сексуалност, а ова на гениталност. Генитални односи чине основу социјалне физике, а ова се не разликује од физичке механике. Све што припада конвенцији, моралу, обичају и праву, сврстано је под категорију номоса као „извора ропства и варварства”, да би се сâмо варварство ни са чим ограниченог терора легитимисало као права педагошка процедура „у складу с природом”.

У поменутој социјалној физици разум врши просветитељску функцију. Он својим поукама непрекидно спроводи хуманизовање природе, придајући јој својства апсолутног сувереног субјекта, и натурализовање човека до рашчовечења, свођењем на суму сила и излажући га насиљу у циљу просвећивања. Пророда се,

према даљој поуци, због субјективизације, „не сме вређати”,¹⁰ али се због тога људскост може изругивати, јер је само једна конвенција или предрасуда. Из угла легитимишућег разума, није важно да ли смо и што смо под владавином предрасуда и конвенција потчињени ми, него то што је у нама, потчињена природа. У Садовом програму републиканског уређења на основу природног права, реч је о ослобађању природе путем просвећивања, а не о ослобађању човека као умног бића. Циљ је да човек буде само агенс слободног дејства природних сила. У тој финеси садржана је специфичност Садове природно-правне филозофије, чак и њена оригиналност.

Позитивно гледано, друштво постоји на рачун природе – и проблем је у њеној поробљености у људима, путем друштвених односа и норми. Нормативно узев, природа је изнад човека, као нови бог коме се разум моли својим поукама, и у њеној сенци човека нема у разлици од непосредне појуде, нити има разлике између човека и било ког другог живог бића. Потребно је ослободити – природу у нама, што за исход има узајамну борбу у сврху телесног поробљавања и тираније. Сврха борбе је враћање природи до самопотчињавања њеним законима. Непријатељ није Други, није ни природа, него друштво – цивилизација (у нама)!

Садова теорија природног права је рационалистичка у сваком погледу, али је специфична по томе што уместо права човека представља пропаганду *права природе* као суверена над друштвом и људима. Његов програмски циљ је неспутана владавина природе, која укључује овладавање људскошћу процедурама рашчовечења до анимализације. Поменута свођења људских својстава последица су ослобађања природе и успостављања њеног апсолутног суверенитета.

Како циљ борбе против друштвених конвенција и културе уопште није рационално „овладавање природом”, то Сад иманентно гради супротност рационализму. Док сви остали аутори природног права откривају робовање људи неприродним политичким порецима старих режима и праведан поредак оправдавају позивањем на законе природе, Сад чини оригиналан преседан. Он

¹⁰ Мадам де Сент-Анж. Сад, IV, 47.

се састоји у томе што показује до чега, на основама модерног рационализма доводи консеквентно спроведена природно-правна теза по којој је природа извор свеукупне нормативности у сврху успоставе праведног поретка. Иако та идеја обједињује природно-правну мисао XVII и XVIII века, Сад полазећи од ње долази до закључака које ни један природноправни мислилац не би био у стању да прихвати. Док сви они стављају акценат на робовање људи тиранишућим номоима Сад га помера на робовање природе друштвеним нормама, да би отворио неочекивану перспективу револуције: која ће водити преокрету до успоставе владавине природе над друштвом! Перспектива је додуше била имликована у теорији природног права, само што раније није била изведена.

Владавина природе као апсолутног суверена хобзовске провенијенције, а не уобичајена република, крајњи је исход (и циљ) ослобађања од предрасуда – то је Садова порука заговорницима природног права. Природа је врховни суверен чија моћ се ни сачим не сме ограничавати, тим пре што се остварује путем природних закона који су по свом појму једини истински медијум правде (*iustitia*). Кад у назначеном теоријском оквиру изведемо ову консеквенцу разумећемо да према обрасцу Садових романа не господарим ја над Другим, као генитални тиранин, него природа господари над нама, пошто нас држи под својим законима. Ово потчињавање за своју другу страну има ослобађање од свих предрасуда и конвенција, што с практично остварује у интерсубјективним односима путем комбиновања терора и уверавања. Крајња сврха је сагласност и савез тиранина и тиранисаног у пуном споразуму око постигнућа живота „у складу с природом”.

Природно-правни поглед омогућава нам увид да је у погледу смисла збивања у Садовим подрумима иза првог плана порнографије на делу политика! Сексуални тиранин је, у ствари, политички функционер суверена, односно врховне власти, чувар закона природе и њихов извршилац. Његов однос према другоме је садистички: не првенствено зато што је бол постао неизоставна компонента уживања, као што и кршење свих „конвенција” постаје његов посебан извор, него зато што је смисао садизма у отклањању препрека законодавству природе као суверена. Његов

сврха, управо код Сада, није сексуална, иако се извршава на ни-воу сексуалности, него је првенствено политичка!

Истим начином, пристајање на тирански третман је мазохизам, који се састоји у ужитку да се буде терорисан, телесно и духовно, уз асистенцију нарације разума којом се све оправдава. Међутим, и смисао мазохизма опет није еротски него политичко-педагошки: он је сведочанство да је мучени појединац „просвећен”, да такву своју просвећеност прихвата и да је способан да га практично оствари!

Садомазохистички однос под доминацијом природе важи као нужан, са становишта слободе од предрасуда. Не само што је садизам природан, него је по природи нужно да садиста мора да буде и мазохиста, а мазохиста мора да буде и садиста. Уколико признајем владавину природних закона, признајем и тиранију другог на мном, пошто је он само експонент непосредне природе, као што и он мора да призна моју тиранију над њиме, јер се и кроз мој перформанс такође манифестује господство природе. А како у односу с природом људи неједнаких нарави подлежу једнаким законима – да идеја једнаких права, која се иначе „противи природи” не би била „заstraшујућа неправда”¹¹ – преостаје једино могућност да будемо једнаки у дужностима (!) према суверену.

Сад је тиме извео једну димензију просвећивања самог природноправног просветитељства: водите рачуна, владавина природе не може да се оствари друкчије до заменом једног ропства другим: ропство друштву може да се укине једино робовањем природи. У оба случаја нема слободе, али уместо ње с деспотизмом природе можемо барем да добијемо – уживање!¹²

Владавину природе, која се практично осведочује кроз узајамна телесна и духовна запоседања, тек треба признати, а томе треба да послужи педагогија разума. Максимални домашај прос-

¹¹ Сад, IV, 138, 139.

¹² Адорно и Хоркхајмер (1974: 12) греше кад као апологету владавине човека над природом поред Канта и Ничеа узимају и Сада. У овој комбинацији Сад је неодржив, без површног тумачења. Његова специфичност је управо у томе што се као природноправни мислилац залаже за потпуно покоравање природи. У томе је супротан Канту који је у појму врлине наглашавао неопходност контроле природе путем разума (cf. Kant, *Met. d. Sitten*, A 52, S. 540/Adorno & Horkheimer (1974): 106-07).

већивања садржан је у томе да прихватимо да узајамни односи тлачења чине основу истинске друштвености. Ко год то не прихвата осведочује своју непросвећеност или „робовање предрасудама”.

Педагогија је је наскроз просветитељска, јер се састоји, прво, од примене учења о предрасуди као неистини, друго, од инокластичког скептицизма према свим конвенцијама; и треће, од легитимације свих њихових кршења као „по природи оправданих”. Легитимациони разум увек наступа као да је већ просвећен, тако да подразумева алиби за своју намеру да просвећује друге. Телесна тиранија путем силе и механичких справа, у циљу демонстрације нове, ослобођене осећајности, комбинована је с духовним насиљем помоћу механичких *Barbara* силогизама. У деспотској педагогији разума силогизми су еквивалент клешта којима се кида месо, пошто се помоћу њих, током уверавања, из свести чупају „предрасуде”. Знање и моћ, рационалистичка реторика и неограничена сила, доведени су у најтешњу везу, до синтезе теорије и праксе. Али, ништа не би вредело да то јединство није признато и прихваћено у медијуму вере „Како ми отвараш очи, мој анђеле! Како односиш победу над мојим предрасудама! Ах,... хтела бих да твоје погледе сместа применим. Како су заводљиви, колико тачни и колико ми се свиђају”.¹³ После праксе поново долази теорија која ће све чинове оправдати као природне, откривене испод велова конвенција и предрасуда.

Однос разума и силе, у савезу, према човеку је радикалан. А пошто корен човека није човек сам, него природа, појединац анимализован успешном педагогијом у односу према природи као суверену, представља еквивалент врлом грађанину у односу на републиканску власт. Садов грађанин такође поседује субверзивну црту у односу на поредак – ради остварења владавине природе иде на рушење свих друштвених установа, до рушења цивилизације! Слобода критике и учешће у власти код Сада има за свој еквивалент препуштање анимализованог појединца природним силама у себи. А еквивалент слободи чини рад неограничене маште у сврху што потпунијег учешћа у дејству природних закона, срачунатим рушењем што више конвенција.

¹³ Ежени. Сад, IV, 51.

Просветитељ-педагог је непосредан, самоименован представник природе. У оквиру учења о суверенова „два тела”, он је сувереново пропадљиво тело, за разлику од непрекидног тела природе које треба да се институционализује.¹⁴ Самотитулисање педагога као представника природе равно је легитимацији краљевске власти у оквиру теорије божанског права. То управо значи да би итекако имало смисла поставити питање педагогове легитимације. Међутим, супротставити се њему, значи супротставити се суверености природе; а то даље значи да су две супротне теорије суверенитета (божанског и природног права) доведене у однос узајамног подржавања. Штавише, ефекат пуне пародије постигнут је готово опипљивом модулацијом теорије природног права у теорију божанског права.

Тројство у основи просвећујуће педагогије чине терор, разум и машта чине терор, разум и машта. У њему је остварен спој филозофске рационалности и модерног варварства, које такође постаје просвећено под окриљем разума и приматом маште. Машта смишља начин остварења жеље, с регулативом у сламању што више конвенција. Нарочито је страшно кршити све што је (било) свето и уздизати све што је (било) ружно, прљаво и гнусно. Разум легитимише јединство страсти и маште у *измаштаним страстима* и уноси ред или план њиховог најефикаснијег задовољавања. То даје спој највеће ирационалности и највеће рационалности: задовољење пожуде као врховног закона увек се изводи по плану; уз то, не само извршење него и маштање и планирање такође спада у уживање. То је уживање у теорији, које се реализацијом плана преводи у праксу. „Ипак је тако слатко извршити оно што се замисли”.¹⁵ Што се тиче прагматике уживања она никад није спонтана пошто је увек вођено разумом из потребе за поретком. Зато Садови јунаци често говоре: „Унесимо, молим вас,

¹⁴ Kantorowitz (1957): 7–23. Разлика је у померању акцента. Код Канторовица краљева два тела су институционално, као непропадљиво, и физичко, као пропадљиво, а оба су повезана у изреци: „Краљ је мртав, живео краљ”. Код Сада је непропадљиво тело природе, тело појединца је пропадљиво, а циљ је институционализација природе као суверена.

¹⁵ Долмансе. Сад, IV, 60.

мало реда у ове оргије; он је потребан чак и усред помаме и бешчашћа”.¹⁶

Откуд ова потреба за планом и поретком? Поента је у томе да крајња сврха садистичке праксе није телесно уживање – као што би потписали готово сви тумачи – него реализација суверености природе у новом политичком поретку, путем телесних уживања и патњи. Сексуално уживање је средство ка сврси а исту функцију има и јединство плана и разума. *Хаос* услед сексуалне борбе свију против свих (као француска еротска варијација Хобзовог свеопштег рата) – мора да буде укроћен у плански поредак (*taxis*) који ће, на основу владавине разума, функционисати као извршилац природног законодавства, како би обезбедио систематско дељење „у складу с природом”.

Мора се признати да је идеја врло промишљена; не може се ствар препустити спонтаности, с обзиром да ни једна генерација није „пала с неба”. тако да би, препуштена спонтаности, остала изложена дејству наслага културе и цивилизације. Просвећени разум уме на време да маркира све конвенције које ометају тотално сексуално уживање, и да успостави поредак који штити гениталну праксу од њиховог уплитања. Сврха плана и поретка је да споје деспотизам и уживање у форми пуног остварења начела „повратка природи”. Задовољавање „природних” хирова, уз тај услов има смисао практичног осведочења дејства природног законодавства овде и сада, уз константну активност просветитељске педагогије.

Плански поредак без сумње одржава просвећујућа власт. Она није власт „просвећеног апсолутизма”, него је тоталитарна власт – пошто не влада само силом, споља, него и контролом смисла и продором у душу – просвећеног Педагога, а финализује се у лику државе. И она у складу с модерним утопијама, има историјски ограничен рок трајања: престаће да постоји, не када престане експлоатација човека по човеку (као код Маркса), него када просвећујућа педагогија заврши посао, што ће рећи када људи коначно буду лишени свих предрасуда, тако да постане могућа

¹⁶ Сад, IV, 65; V, 69.

максимална узајамна сексуална експлоатација људи као демонстрација остварене суверености природе.¹⁷

Изврнути свет као природна утопија

Консеквентно развијање суверенитета природе за резултат даје револуционисан друштвени свет у коме је све добило супротан смисао од пређашњег. Све што је било врлина, у овом свету постало је грех, а што је било грех постало је врлина.

Садов друштвени поредак пројектован је као комунизам заснован на заједници жена. Мушкарци и жене су две једине друштвене класе, а њиховим укидањем, путем укидања мушко-женских улога, било би остварено бескласно друштво. Уз то, пошто по природном закону жене морају да се подају свима, без разлике,¹⁸ ни један мушкарац нема право да једну жену узме само за себе. Утопија тоталног сексуалног ослобођења, по коме је свако непосредно свакоме на располагању, темељи се на комунистичком начелу: „Свако према својим способностима, свакоме према његовим потребама”. Сексуалном комунизму препрека не смеју да буду ни правни ни сроднички односи, штавише, родоскрвнуће је, такође, „по природи” и због тога представља врлину.¹⁹ Брака нема, а сва деца посед су републике, односно власти.²⁰

Ова софистерија укључује рушење институције забране инцеста, пошто ова „није природна”, што значи да се дотична република успоставља кроз рушење цивилизације. То је у реду, из два основна разлога: прво, разарање је природни закон, који треба следити свугде па и овде;²¹ друго, зато што цивилизација, ионако само квари људе, сурово их спутава и лишавља природног начина живота.²²

¹⁷ Да је ово софистерија види се већ по томе: ако и замислимо тако просвећену неку генерацију, проблем с њим, држава и њена цензура, мора да се врати већ са следећом генерацијом.

¹⁸ Сад, IV, 113; V, 37-40.

¹⁹ *Ibidem*, 153-54.

²⁰ *Ibidem*, 150-51; V, 42-43.

²¹ Сад, IV, 62.

²² *Ibidem*, 144, *et passim*.

Планска економија гениталне заједнице у први мах је тиранска: јер садржи терор ”просвећених” над жртвама предрасуда, конвенција и врлине. У другом кораку сврха јој је спој деспотије и уживања. Пошто је деспотија цена успоставе владавине природе, уживање је награда, мотив и компензација. У новом поретку сви ће бити просвећени, па ће се издићи до увида да нико никога ни не терорише, него да то са свима чини природа. Свако ће бити тиранисани и тиранин, мучитељ и мученик, учитељ и ученик, а у сваком случају онај ко ужива – што у тиранији, што у потчињавању. Комунистичка заједница укинута државе где деспот није више нико, јер је то постао свако. Остварени суверенитет природе имао би свој израз у јединству тоталне ерото-политичке и хедонистичке (непосредне) демократије реализоване на основу потпуне демократизације терора.

Да је ова прича самооспоравајућа види се у наставку. Ако је нађен прави републикански поредак, није ли логично очекивати нешто бриге да исти потраје на корист будућих генерација. Управо ова помисао такође следи из предрасуде, а не из гласа природе у нама. Каква будућност, какво рађање и подизање деце! Деца су само колатерална штета у републици уживања. Рађање није закон природе, него случај и уступак, пошто се природа не стара за опстанак рода.²³ Ако се не стара природа, а деца се рађају ванплански, о њима може да брине држава, с обзиром да више нема улога оца и мајке. Једина мајка свима је отаџбина.²⁴

Из приче такође следи да постојимо само зато што су наши родитељи, као и све претходне генерације, живели непросвећено и против природе. Истим начином, људски род ризикује свој нестанак достигнућем максимума просвећености! Како природа има сврху у себи, тако ће и просвећен индивидуум као њен изданак мислити једино на себе. Надаље, у складу је с природом, да индивидуални егоизам прелази у колективни. Зашто бисмо бринули за наследнике, или за свет, када је то тако неприродно.²⁵ Нема света изван нас, он је почео и завршиће – с нама.

²³ *Ibidem*, 103; V, 42.

²⁴ *Ibidem*, 150-51.

²⁵ *Cf. ibidem*, IV, 55.

Одбацивање бриге за будуће генерације иде скупа с одсуством бриге за савременике. Не љубите ближње своје, пошто је и то противно законима природе.²⁶ Пошто природа не зна за добро и зло, ни за разлику између човека и животиње,²⁷ сама подела на мушкарце и жене је конвенционална. То значи да, природно гледано, једна иста особа може да буде и мушкарац и жена – већ према појуди и директиви другог, која је у том погледу једино одређујућа. Укидање конвенционално наметнутих улога мушко-женско, не даје само бескласно друштво, него и природно-правно оправдање хомосексуализма.

Садови ликови су безлични јер представљају персонификације природе и жеља, што обезбеђује оправдање тираније и тероризма Другог. Тиранин не ужива у другој жени, или другом мушкарцу, него у природи и у потчињавању њеним законима. Тиранија има смисао искључиво као поштовање природних закона. При том, повреда партнера у било ком смислу није могућа, пошто нема личности, части, достојанства, поштовања, ни самопоштовања. Има само тела, а мучење другог тела, као део уживања, није и мучење природе.

Конечно, на корак даље, долазимо до оправдања убиства. Ако је и пошто је човек природно биће које има разум, дакле разумска животиња, зашто би се уопште правила разлика и драма око убиства човека, у поређењу с убиством животиње?²⁸ Зар само због разума? Ако је злочин прво, онда је и друго. Када се отарасимо предрасуда, нема разлога за узбуђење око смрти појединца. Материјалистички гледано, смрт је само мењање облика живота; важно је да је живот као природни феномен неуништив.²⁹ О злочину може да се говори једино у случају повреде природе, а не појединца.³⁰ Конечно, да у многољудном друштву смрт појединца има значење само „један члан више или мање”,³¹ могуће је на ос-

²⁶ *Ibidem*, 113, 137.

²⁷ Сад, I, 285.

²⁸ Сад, IV, 160.

²⁹ *Ibidem*, 161.

³⁰ Сад, V, 101, 123-24.

³¹ Сад, IV, 163.

нову имликоване тезе да је појединац само примерак природне врсте (међу многим другим), као вук или овца. А депривилековање људског бића у односу на животињу такође обезбеђује оправдање содомије!³²

Нема сумње да би с обзиром на моћ просвеђујуће педагогије, припадници нове сексуалне републике, лишени предрасуда, прихватили ове истине, тако да не би имали ништа против – своје смрти. Основни педагошки учинак био би садржан у искреном признавању природе као новог бога и спремности за жртвовање на њеном олтару у виду стола за мучење и сексуалне перверзије. *Natura, id est deus* (Spinoza). На основу те вере разумљива је повика против хришћанске религије из основног разлога – што поробљава природу.³³

Прихватањем убиства био би, из истог природног стања као код Хобза, наизглед укинута основни разлог оправдања за успостављање поретка и власти. Код Сада успостава поретка ипак има своје оправдање. Његова сврха није у заштити појединца од насилне смрти, јер то нема значење највећег зла (*summum mallum*); сврха такође није ни заштита појединца и његове имовине, прво, зато што својим телом припада свима; а друго, зато што ни нема приватне имовине. Сврха поретка и власти је у томе да централизовано контролисаним перформансима обезбеди посредовање које ће одржавати непосредно присуство природе у друштву до пуне негације културе. То ће рећи да је Сад настојао поретком да максимално афирмише владавину природе, насупрот Хобзу који је хтео поретком да је укроти као неман. Пошто је код Сада врховно зло „убијање природе” у човеку путем културно-цивилизацијских стега (конвенција), сви друштвени пореди препуни ограничења одреда су „дубоко злочиначки”, а његов нови поредак има смисла све док се не уклоне препреке природном законодавству.

Друга специфичност Садовога дискурса тиче се теоријске критике и види се у јукстапозицији с тада владајућом теоријом природног права. У контрапункту између нарације о природи као извору праведног законодавства, с једне стране, и Садове нара-

³² *Ibidem*, 143; V, 136.

³³ *Ibidem*, 126-27.

ције о праву природе до њеног апсолутног суверенитета у практичном виду, с друге, теорија природног права уопште (не ова или она њена верзија) дискредитована је као идеологија и софистиерија.

У складу с преокретом у свим оријентирима извештачено важи као природно, пошто је било шта природно прогнано као „вештачко”. Шта ће бити садржај природне радње, одређује се произвољно, на основу супротности *physis–nomos*. Природно је једноставно све што је конвенцији супротно.

Друштвене конвенције... бесмислене конвенције које постоје једино у очима будала што баш хоће да им се подвргну а које су тек предмет презира у очима мудрости, разума...³⁴

Што више предрасуда и конвенција уништимо, ближи смо природи и њеном гласу.³⁵ Наравно, и само кршење конвенција доноси уживање, које је утолико веће уколико је конвенција светија. Извор природе је машта, образована и осокољена варварском педагогијом рационализма. Бити природан значи једноставно: бити против свих конвенција! Све конвенционално лажно је и зло, а пошто нас на блудна дела подстиче природа, нема чега да се стидимо.³⁶ Напротив, треба се стидети својстава која нам намећу конвенције и цивилизација: поштења, милосрђа, части, поштовања и љубави према другима, укратко, треба се стидети самог морала.

Пародичан ефекат обећања повратка неспутаној природи је у томе што педагог подмеће нове номое и потчињене стеже у вештачки исконструисан поредак и план. И кад потчињене упућује да се препусте природи, од њих, у ствари, тражи да се потчине њему, као њеном самотитулисаном представнику. Другим речима, педагогија се одвија путем манипулације другим као жртвом.

Природа у конкретном није ништа стално, опште, уобичајено, него изузетно, екстравагантно и бизарно. Да је измаштан садржај насупрот конвенцији природан, гарантује разум, својим ау-

³⁴ Гђа Деблен. Сад, V, 15.

³⁵ Сад, IV, 145.

³⁶ *Ibidem*, 93.

торитетом ослоњеним на материјализам и физикализам, с програмима борбе против предрасуда, мрачне традиције, и „повратка природи”. Начела рационализма су ту да обезбеде легитимацију суровости. „Нико од нас не постиже такав степен свесне округлости без јасних начела”.³⁷ А округлост је неопходна за повратак природи кроз „шуму предрасуда”. И с обзиром да бизарно важи као природно, то у упражњавају најскараднијих форми сексуалног уживања нема и не може бити кривице. Коначно, на основу чега је оценити када су све конвенције одбачене, тим пре што су их заменили природни закони према којима „слабији подлеже јачем”.³⁸ Зато је логично да „Онај најсвирепији највише се допада природи; једини је кривац онај који се опире”.³⁹

Најважније у свему је то што на Садовом педагогу, који просвећује по рецептима Просветитељства, запажамо следеће карактеристике:

- 1) да Другом приступа на основу *априорног споразума* (пре стварног споразумевања), на који овај може само да пристане да не би био жртва терора;
- 2) Дискурс педагога се одвија непрекидно у *таутологији легитимације*, позивањем на оно што би тек требало оправдати;
- 3) Ирационални и арбитрарни педагог, као телесно-духовни манипулант другима, рационалистичким дискурсом обезбеђује рационални легитимациони омотач (статус *сцијентизоване харизме*);
- 4) Други као објект просветитељске педагогије, у складу с претходним тачкама, увек је жртва манипулације, третиран као недостојан партнер, недозрео и неспособан за аутономију.

Други има такав третман све док не усвоји лекције педагога. То је најава која ће се обустинити тек два века касније: да Просветитељство, које се образовало из побуне против незрелости, није у стању да људе еманципује, пошто му је, услед логике у којој функционише, суђено да конзервира стање незрелости.

³⁷ Делкур. Сад, V, 123.

³⁸ Сад, IV, 3, 79.

³⁹ Министар. Сад, V, 151.

Критика као пародија Просветитељства

Маркиз де Сад није интересант зато што је био луд, или последњи затвореник Бастиље у моменту избијања револуције 1789, или као зачетник садизма у психологији, или жанра скарад-не еротске књижевности. Све то је споредно у односу на компоненте његове ауторске специфичности. А значајан је:

- 1) зато што је природно-правни мислилац који је дотеривањем природно-правног рационалистичког дискурса до краја, развио прву критику Просветитељства.
- 2) Критика је изложена путем излагања иманентних капацитета рационалистичке теорије природног права.
- 3) Јединство излагања и критике било је могуће на основу три елемента Садове оригиналности које чине
 - а) синтеза Хобза и Русоа;
 - б) теза о апсолутној суверености природе, и
 - в) повезивање терора и просветитељског разума у савез педагошке праксе и њене легитимације.

Обим извођења и степен кохеренције је такав да за све Садове романи можемо констатовати да су у садржинском погледу, резултат извођења из ових теза, у повезаности с осталим, основним начелима природног права.

У Садовом дискурсу налазимо све елементе рационалистичког просветитељства:

- 1) *теорију природног права* – у варијанти хобзијанца с русоовским ставом или русоовца с хобзовским концептом природе.
- 3) *Принципо скепсе*, који је удвојен на
 - а) *иконокластички* скептицизам – који се испољава у говорима његових јунака као критичара друштва, у радикалном негирању свих елемената културе и цивилизације, права, обичаја и морала – у име владавине природе;
 - б) *одмерени/модални* скептицизам – садржан у Садовом излагању као критичару природноправне теорије. У овом погледу Сад је умерени критичар просветитељства, с обзиром да је и сам заступник природног права.
- 2) *Учење о предрасуди* – које се такође јавља удвостручено:

- а) с предрасудом схваћеном у просветитељском маниру идентификације с неистином – у дискурсу Садових јунака и у примени на све друштвене конвенције, правила и норме;
- б) у Садовом дискурсу, предрасуда има рационалније значење – неистине и обмане установљене методом именитне критике Просветитељства.

Садова специфичност садржана је у томе да је он као рационалистички природно правни мислилац и у исти мах антипод тој теорији.⁴⁰ Иако дели доста заједничког с Хобзом и Русоом, његова теорија је тако профилисана да развијање њених консеквенци има за исход неочекиван резултат у виду критике просветитељског рационализма XVIII века.

Први део критике представља развијање консеквенци специфичне верзије природног права у лик пожељног друштва, при чему се уместо утопије појављује антиутопија.⁴¹ Други део чини критика природноправне теорије као рационалистичке софистерије. Због обе критике, у Садовој нарави видимо прву дијагнозу апорија Просветитељства које ће се испољити тек у садомазохистичким политичким ужасима XX века.

За први део критике значајна је специфичност Садовог дела садржана у синхронизи с политичким збивањима револуције,

⁴⁰ То значи да свака другачија утопија на претпоставкама до краја спроведеног природноправног рационализма није могућа, да то може да буде само крпеж споља; а да је позитивна утопија могућа само дело обманутог заступника рационализма који не разуме или не признаје његове крајње консеквенце из тоталног обрачуна с конвенцијама. Вођен чулом самоодбране рационализам је Сада, који му је консеквенце ставио пред очи, стрпао у књижевност, где му уопште није место: последице XVIII вековног француског рационализма заиста су варварске, као што је опомињала романтичка критика раног XIX века. Рационализам спроведен до краја од људског друштва твори животињско царство, а брани се успешно зато што је хронично половичан.

⁴¹ Наравно, антиутопија, у значењу за нас. Иначе, са становишта разума заштитника то је утопија, идеја предмета жеље, чијом реализацијом би у генитално-комунистичкој заједници апсолутно владао принцип задовољства. Бол и мука су само моменти тоталног задовољства. Из исте перспективе, сам постојећи свет, у коме још увек постоје морална начела, није ништа друго до антиутопијски свет, који се реализацији утопије супротставља из тврдих предрасуда из незнања. Зато је терор као начин сламања предрасуда из перспективе разума сасвим легитиман: коначно, он га и легитимише.

почев од 1789. године. У том односу његов дискурс значи критику актуелног републиканског поретка. Ако у овоме 1791–’93 има злочина и опачине, шта мари. Поента је у томе да револуција није довршена, зато што сама теорија природног права, у русоовској варијанти, није консеквентно развијена. А како изгледа политички програм на основу њене развијене варијанте види се из *Филозофије у будоару* (1795).

Просветитељски разум који ординира Садовим подрумима исти је онај који је током XVIII века владао у салонима високог друштва, потом изашао на улицу 1789, да би од 1791. почео Французе да „ослобађа предрасуда” путем терора. Французи долазе у ситуацију жртве Садових јунака: као предмет јакобинске педагогије Разумом и Гиљотином. Сад инвестира цео апарат природног права у скицирање републиканског поретка који се позива на исти скуп вредности као и онај који се јавно формира у у току револуције под његовим прозорима. Поента је у томе да пародија није Садов поредак који вас запањује са сваке странице његовог текста, него онај републикански у Паризу 1793! Револуција је споља гледано трагедија и скандал. Али, разлог није у терору, него у његовој узалудности. Заступници природних права, у политици, као што су Робеспјер и остали, Садова је посредна порука, заслужују Гиљотину услед неспособности да ствари доведу до краја! Револуција, по Саду неће довести до правог републиканизма, пошто јакобинци нису способни да законодавство које долази испод паса виде као *res publica* и практично га реализују у размерама политичког поретка.

Сад посредно савременицима упућује две поруке: прво, да је Француска револуција само крвава пародија, а да је учење природног права којом се легитимише, недоследна и непотпуно развијена. Друго, да је политичка сцена Француске, у време када пише, претворена у велики политички будоар рационалистичке филозофије! У идиому Садових јунака изражено: та филозофија се у револуционарној политици само курва, играњем између природе и конвенције, неспособна да иде до краја, што значи до стварног одбацивања конвенције у име природе. Из свега би следило да је узалудан и позив на дизање револуције широм Европе, који шири прореволуционарна литература.

Садов дискурс с одликама софистерије и пародије резултат је кохерентног логичког извођења из тезе о природи као извору свеколике нормативности. На основу универзалне природноправне тезе да су природни закони „исписани у срцу сваког човека” и да до њих само треба доћи кроз велове предрасуда,⁴² критика је у ствари резултат развијања наведених претпоставки, у запањујућој супротности свему што је Просветитељство програмски намеравало.

Сваки случај радње легитимације самим својим током прелази у самодискредитацију разума и рационализма. Уместо ослобођења човека и контроле природе, исход је ослобођење природе и поробљање човека до редукције човечности на ниво рационалистичке дефиниције: животиња с разумом. Хоћете човека заиста као природну разумску животињу? Ево вам га, па да видимо можете ли да поднесете његову слику, без увреде, поручује Сад. Посредне поруке овог типа проистичу из Садове непосредне критике самог рационализма.

Критика је иманентна и деконструктивистичка, прво, зато што је два основна критичка оруђа, принцип скепсе и учење о предрасуди, Сад окренуо против самог Просветитељства. Он на тај начин, разара „срећно вођене предрасуде” рационалистичког Просветитељства и оптужује га за предрасудност – зато што није било у стању да доспе до суверенитета природе.

У Садовој критици највише узнемирава спојивост неограничене терористичке моћи и разума као оруђа легитимације. Разум може дословно све да оправда просвећеношћу и природом *versus* предрасуда – и у томе је ограничен једино револуционарном вољом и разлогом.

Изложени преглед патологије рационалности говори да Садово дело испод непосредног слоја књижевне нарације, садржи прву радикалну критику XVIII вековног рационализма доведену до пародије. Пародију чини демонстрација самооспоравања природноправног рационализма у пракси, а њен врхунац је када после саркастичне параде разума и терора наиђемо на исказ:

⁴² Сад, IV, 132.

Нечувено је у који понор бесмислица срљате кад у размишљању напустите помоћ лучи разума.⁴³

Заиста, море бесмислица у свету његових јунака, „уз помоћ лучи разума” важи као „права ствар”! Садова критика истовремено пародира природно и божанско право, као и значајне представнике модерног рационализма, Хобза, Русоа, па и Карла Маркса.⁴⁴ У томе је најзначајније пародирање свих програмских начела просветитељства: у првом реду, начела легитимације ауторитета пред судом аутономног ума, као и начела слободне и јавне употребе свог ума. Напротив, хетерономија ума је закон све док се не заврши педагогија просвећивања, како бисмо научили да разликујемо природу од предрасуде и конвенције. А када то постигнемо схватићемо да нема говора о слобода ума. Крај просвећивања био би у сазнању да морамо својим умом да се потчинимо природним нагонима. Пошто из тога следи да је аутономија ума у ствари фикција, Сад посредно поручује да је просветитељски програм еманципације, гледано доследно природноправно – немогућ!

То што је критика пропустила да на време прочита код Сада, два века касније добиће од Фројда.

Закључак: садизам и политика XX века

Маркиз де Сад је револуцију дочекао утамничен у Бастиљи. Потом га је више пута тамничила нова републиканска власт. А то није све, пошто је у тамници, мање више, остао до данас. Због резултата који су дискредитујући по Просветитељство, заговорници рационализма још увек га држе утамниченог – у кавезу сачињеном од тумачења његове скарадне књижевности. Услед његовог третмана као порнографског писца задуго нам је био скри-

⁴³ *Ibidem*, 155.

⁴⁴ Хобз – молим вас, он није био у стању да пристане на сувереност природе; Русо – он јесте, али је природу схватао потпуно погрешно. По томе је жртва цивилизације; Маркс – није у стању ни да сања шта је исход хуманизације природе-натурализације човека. (Да је могао да доживи концлогоре на Колими, видео би).

вен капацитет рационалистичог дискурса, да је у стању да обухвати и обједини умност и лудило.⁴⁵

Садовој антиутопији и политичком садизму за право је дала тек историја XX века. Тек пошто се истрошила епоха тоталитаризма, ослањена на марксизам, и уз то пошто је неолиберална постхладноратовсна геополитика дошла до пуног изражаја, постало је видљиво да је у Садовој теорији садржано више истине него што смо били спремни да признамо.

Политичко искуство XX века сведочанство је несумњивог скандала Просветитељства.⁴⁶ Скандал се наставља и на актуелном прелазу у нови век, под дејством неолибералне педагогије у комбинацији силе и разума, на начин *a là* де Сад.

Скандал је био могућ пошто је, у пројекту „еманципације човечанства” рационализам био најпогоднији оквир саморазумевања терора, а да је у исти мах терор функционисао као оквир саморазумевања рационализма, а траје и данас зато што исто важи и данас. Сила кладе ваља, а ум је ту да то оправда као праву ствар, вазда спреман да као добар слуга каштигује сваког ко се томе не прикључи добровољно као процесу „истинског просвећивања”.⁴⁷ Услед тога, еманципација на делу, која је испрва, с револуцијама, била трагедија, потом је постала фарса, данас је на делу још само као лакрдија, достојна Садових јунака који се отворено кезе у лице свим вредностима цивилизације. Није ли тај кез данас видљив у односу нових господара света према свему чиме је ум био спреман да се дефинише?

⁴⁵ Што је доказ да се Раслова теза о неспособности Хјумовог емпиризма да разграничи умност од лудила, у ствари, односи на рационализам. Cf. Russell (1961): 645.

⁴⁶ Ова књига је покушај да се објасни како је тај скандал био генерално могућ. Иначе, за скандал у конкретном, на случају большевичке револуције, вид. шире Брдар (2000) и (2001).

⁴⁷ О томе, шире Брдар (2003): глава 7, *et passim*.

Литература:

- Adorno, Teodor W. & Horkhajmer, Maks (1974): *Dijalektika prosvetiteljstva*, Logos, Sarajevo.
- Брдар (1989): „Интерпретација и критика у критичкој и традиционалној теорији друштва”, *Theoria*, **32**, no. 3-4, стр. 5–27.
- (2000): *Праксис одисеја*, т. I: *студија настанка бољшевичког тоталитарног система, 1917–1923*, Службени лист СРЈ, Београд.
- (2001): *Праксис одисеја*, т. II: *студија настанка бољшевичког тоталитарног система, 1923–1929*, Службени лист СРЈ, Београд.
- (2003): *Филозофија у Дишановом писоару. Постмодерни пресек XX-вековне филозофије*, Изд. Књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад/Сремски Карловци.
- Horkhajmer, Maks (1937): „Tradicionalne i kritička teorija”, *Tradicionalna i kritička teorija*, BIGZ, Beograd, 39–81.
- Kant, Immanuel, *Met.d. Sitten. – Die Metaphysik der Sitten, Kant's Werke*, Insel Verlag, Berlin, 1967, Bd. VIII.
- Kantorowitz, Ernst, H. (1957): *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton, New Jersey.
- Маркиз де Сад, *Изабрана дела*, Рад, Београд, 1989:
том I: 120 дана Содоме (17??).
том III: Јустина или невоље због врлине (17??).
том IV: Филозофија у будоару (1795).
том V: Јулијина повест или процвати порока (17??).
- Маркс, К. и Енгелс, Ф., *МЕД, Дела*, Просвета, Београд, 1979, т. Vi.
- Russell (1961): *History of Western Philosophy*, Cambridge.

RATIONALISM OF ENLIGHTENMENT AS A TERRORISM: A MARKIZ DE SAD'S CASE

Summary: In this work author aims at giving the outline of selfrefuting of modern rationalism needed to account for chatastrophic experience of Enlightenment in the XXth Century politics (revolutions, neoliberal new world order). This aim is realised through the analysis and critical review of Markiz de Sad's work. This work is revealed as a very coherent application and critique of modern natural-law rationalism. De Sad as an author is very specific because his philosophy is original synthesis between Hobbess and Rousseau. Results of Sad's immanent critique provides the basis of the world depicted in his novels. Sketch of this fictive world could at the same time be taken as a brief sketch or shortcut of real political world that outsprung from modern political XX century Revolution, due to their political sadomazochism. In this respect Sad's thought is not only representativ for modern Enlightenment, but it is very specific for it gives first immanent critique of the modern rationalism demonstrating how reason ends in very opposite to all the premises of modern Enligntenment.

Key words: Enlightenment, Rationalism, romanticism, natural law, Markiz de Sad, Hobbess, Rousseau, revolution, politics, erotics, critique.